

Мұсылман әлеміндегі ғылымның орны

Адамзаттың қазіргі биігінен көз салсақ, тарих көшінің бет алысын түзеп, әлемге ұлы өзгеріс енгізген ірі құбылыстарға куә боламыз. Соның бірі Ислам діні екені белгілі. Бақытқа бастаймыз деп ұрандатқан күллі идеологиялардың тоқырауға ұшырауы жаңа ізденістерге жол ашып, жыл өткен сайын Ислам діні әлемге кеңінен таралуда. Бүгінгідей жаһандану ғасырында мәдени-рухани фактор ретінде Ислам дінінің маңызы неліктен еселеп артуда? Ол адамзатқа не берді? Дамуға қандай үлес қосты? Құндылықтары не? Осы сауалдарға мүмкіндігінше жауап іздеп көрейік.

Алғашқы бұйрығы «Оқы!» деп келген Ислам діні ең әуелі адамзатты білімге, оқуға үндеді. Құранға үңілумен қатар мына алып ғалам кітабын да қоса зерделеуге шақырып, Ұлы Шебердің құдіретіне саналы түрде бас идірді. Қасиетті Құрандағы «Раббым, білімімді арттыра гөр!» («Таһа» сүресі, 11-аят) деген аяттары, сондай-ақ хадистерде «Ғалымдар - Пайғамбарлардың мирасқорлары» (Әбу Дауыд), «Тал бесіктен көр бесікке дейін білім іздеңдер» (Әл-Ажлуни) деген. Ғылым жайындағы аят-хадистерді көкейге түйген мұсылмандар ілім үйренуге талпынып, сауаттылықты барынша жаюға тырысқан. Пайғамбарымыз он мұсылманға оқу-жазу үйреткен тұтқындарды босатып, суффа сахабаларын мешітке жинап, тек қана іліммен шұғылдануға жұмылдырған. Алғашқы ілім ошағы әл-Мәсжидул Нәбәуимен басталған.(1,2)

Білім-ғылымның орны ерекшеленді, мысалы: он шақты яһуди хазреті Әлиге (ғ.с.) келіп: «Ғылым артық па, әлде, дүние артық па?» - деп сұрақ қояды. Төртінші халифа бұл сұраққа былайша он түрлі жауап береді.

Бірінші, ғылым артық. Өйткені, ғылым – пайғамбарлардан қалған мирас, ал дүние – Перғауынның мирасы.

Екінші, ғылым сені сақтайды, ал дүниені сен сақтайсың.

Үшінші, ғылымның досы көп, ал дүниенің дұшпаны көп.

Төртінші, ғылымды жұмсасаң арта береді, дүниені жұмсасаң азая береді.

Бесінші, ғылым саған құрметті атақ береді, ал дүние сараң деген ат қалдырады.

Алтыншы, ғылым сені асыраса, ал дүниені сен асырайсың.

Жетінші, ғылым қиямет күні иесіне шапағат етеді, ал дүние иесіне есепсіз жауап бергізеді.

Сегізінші, ғылым тозбайды, жоғалмайды. Дүние болса, қолдың кірі, өледі, жоғалады.

Тоғызыншы, ғылым көңілді нұрландырады, ал дүние масаттандырады.

Оныншы, ғылым адамға ғибадат еткізеді, ал дүние иесінің көңіліне тәкәппарлық салады,-деп тапқырлық танытыпты.(7)

Мұсылмандар ислами ілімдермен қатар медицина, математика, астрономия, химия, философия, тарих, география секілді жаратылыс пәндерін де дамытқан. Тарихқа үңілсек, батыстықтардан бұрын көптеген ғылыми жаңалықтарды мұсылман ғалымдардың ашқанына куә боламыз. Айталық, алғаш күн сағатын ойлап тапқан Жабир ибн Әфлаһ (орта ғасырда), атом бомбасы жайлы алғаш түсінік берген Жабир ибн Хайян (721-805), автоматтық жүйені алғаш ойлап тапқан Жәзари (1136-1206), зоологиялық энциклопедия кітабын жазған Мұхаммед ибн Муса (1349-1405), тригонометрияға тангенс, котангенс, синус және косинус заңдылықтарын қосқан Әбул Уәфа (940-998), алгебра кітабын жазған әл-Хорезми (780-850), агрономия саласында тұңғыш еңбек жазған Ибн Аууам (XII ғ.), алғашқы қағаз фабрикасын құрған Ибн Фазыл (739-805), ішек, құрт микробын тапқан Камбур Уасим (?-1761), Жер шарының диаметрін алғаш өлшеген Мұхаммед ибн Мұса, алгебрадағы «Бином» формуласын тапқан Омар Хайям (?-1123), қазіргі дүниежүзі картасына өте жақын кейіпте дүниежүзі картасын сызған Пири Рейс (1465-1554), алғаш ұшақ жасаған Ибн Фирнас (?-888), тұңғыш рет компасты ойлап тапқан (Кабажаки XIII ғ.), тарих ғылымын алғаш жүйелеген Ибн Халдун (1332-1406), химия саласында Кантитаф тәсілін ашқан Әбул-Қасым әл-Каши (?-1436), 1000 жыл бұрын майда тамырларды тауып, алғаш рет рак ауруына операция жасаған Әли ибн Аббас (?-994) секілді жүздеген ғалымдар мұсылмандар еді.(4)

Ислам дінінің кең жайылып, өркендеу ғасырларында білім-ғылымның дамуына елеулі ықпал етті. Мұсылмандықтың қайнар көзі болған құран мен хадистерде білім-ғылымға ден қойылып, ғалымдардың дәрежесін жоғары қойған. Бірақ мұсылман әлеміндегі ғылымның орны тарихи процестерде әртүрлі ішкі және сыртқы факторлар нәтижесінде өркендеу шыңымен қатар құлдырап та отырды. Қазіргі гуманитарлық және жаратылыстану ғылымының алғашқы баспалдағы мұсылман ғалымдарының еңбектерінің жемістері екенін тарих көрсетіп отыр. Ислам әлеміндегі қай ғылым саласын алып қарасақ та, оның бастау бұлағы қасиетті құран кітабы болды.

Тарихта адамзат қоғамы түрлі өзгерістерге ұшырап отырды. Қандай мықты, аузын айға білеген империялардың, державалардың ешқайсысы да мәңгі жасаған жоқ. Сол сияқты мұсылман әлемі де уақыттың түрлі ағысын, толқынын бастан кешті. Білім мен ғылымның даму бағыты шығыстан батысқа қарай көшін түзеді. Адамзатқа исламның даналарын берген рухани әлемнің тоқырауы демесек те, шабан қимылды қанағат еткен дәуірлерді бастан кешіруі де сондықтан болар. Бүкіл әлемдік Ислам экономикалық форумына қатысушылар алдында сөйлеген сөзінде Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев жер жүзіндегі халықтың бестен бір бөлігін құрайтын мұсылман әлемі дамуының бүгінгі деңгейінің шындығын орынды атап өтті. Ғасырлар тоғысындағы жылдарда техника және жаратылыстану ғылымдары саласынан Нобель сыйлығының бірде-бір лауреаты шықпаған. Ислам әлеміндегі жаһандық технологиялық жаңалық жөнінде де ешкім ештеңе айта алмайды. Ал өткенге көз салсақ, ислам әлемінің ғылымдағы ғажайыптары мен рухани жауһарларының бүтінгі

өркениетке жеткізген ғылыми жаңалықтардың түп қазығы, түбір бастауында тұрғанын байқаймыз. Мысалы, орта ғасырлардағы мұсылман даналары көптеген ғылымның негізін қалады. Медицинада Ибн Сина, алгебрада әл-Жабир ибн Хайян, химияда әл Хорезми, астрономияда Бируни, оптикада Ибн Хейсам, акустика мен музыкада Әбунасыр әл-Фараби, тригонометрияда Беттани, социологияда Ибн Халдун, кибернетикада әл-Жазаридің есімі алдымен аталады. Ал поэзия мен әдебиетте, өнерде, философияда ислам даналарының есімі күні бүгінге дейін жаңғыра естіледі. Алғашқы қағаз фабрикасын, алғашқы токарь станогын, алғашқы зеңбіректі, тағы басқа адамзат өркениетінде орны бар заттарды ойлап тапқан мұсылмандар болатын. Орта ғасырларда ислам әлеміне интеллектуалдық еркіндіктің ұрығын сепкен Еуропа емес, қайта ілім-білім-ғылым мұсылман шығысынан кәрі құрлыққа барды. Қазір көпшілік мұсылмандар Еуропа мен Америка Құрама Штаттарына қалай кіді қараса, бір кезде еуропалықтар мұсылман жұртына дәл солай үрке қарады. Оның барлығы да қызғанышы атойлап тұратын қызығушылық болғанымен, олар іштей мұсылман әлемінің артықшылықтарын, басымдығын мойындайтын.(9)

Исламдағы алғашқы білім ошақтары. Осы күнгі Ислам әлеміндегі оқу орындарының негізі сонау пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) дәуіріндегі қарапайым Суффа мен медресеге дейінгі оқу ошақтарында және түрлі деңгейдегі медреселерде қаланды. Теңіз – тамшыдан құралғаны секілді, Ислам білімі мен ғылы-мы да, ғылымда терең, ойшыл, шоқтығы биік ғалымдардың еңбегімен қаланды. Исламнан бұрынғы арабтар шөлде өмір сүретіндіктен, тек шөл өміріне қажетті нәрселерді білетін. Сондықтан, ол кезде арабтарда бүгінгі түсініктегі ғылым, әрине, жоқ болатын. Оларда негізінен ауыз әдебиеті ғана дамып, кейбір ғылым салалары ғана болған. Ислам келген кезде дүние-жүзінде оқу-жазу білетіндер өте аз болатын. Меккеде 15-20 адам ғана сауатты болған. Бұлардың арасында Хз. Омар, Осман, Әлиді (р.а.) айтуға болады. Мәдинада одан да аз болатын. Халықтың көбі көшпенді. Әр күні кез-десетін қиыншылықтардан халықтың оқу-жазу үйренуге уақыты болмайтын.

<i>Хижретке</i>	<i>дейінгі</i>	<i>оқу-ағарту</i>	<i>шаралары:</i>
Асыры-сағадат (хазреті пай-ғамбар және оның төрт ізбаса-рының әмір құрған дәуірі) жаңа оқу-тәрбие жүйесін қалып-тастырды. Негізі Құран, мұғалімі хз. Мұхаммед (с.ғ.с.), шәкірттері сахабалар болған бұл жүйе, аз уақытта мол табысқа жетті. Біз Мекке дәуірінде де Құран оқудың өте маңызды болғанын көреміз. Өйткені дінді жаю, Исламды және Құранды түсіну оқу-жазуға байланысты еді. Құран Кәрім әуелі жазылып, кейін оқуды білетіндер, білмейтіндерге оқып беретін. Хазреті Омардың (р.а.) мұсылман болуына себеп болған да осындай бір оқиға еді.			

<i>Хижреттен</i>	<i>кейінгі</i>	<i>оқу-ағарту</i>	<i>жұмыстары:</i>
Құранның «Оқы!» әмірімен басталған ғылыми, мәдени шара-лар тез дамыды. Асыры-сағадатта мәдениеттің негізі саналған оқу-жазуды үйрету азаттық алумен тең қойылған. Бәдір соғысында тұтқынға түскендердің ішінде құн төлейтін ақшасы жоқ, бірақ сауаты барлар әрқайсысы он мұсылман балаға			

хат тануды үйрету шартымен босатылады. Бұл білім-ғылымды жаю жолындағы алғашқы қадам еді. Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) дәуірінде діни сауатты болу жалпыға бірдей міндет болғанын көрсететін дәлелдер бар. Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) былай дейді: «Дінде ілім иесі болу – барлық мұсылманға парыз. Үйреніңіз немесе үйретіңіз, ілім иесі болыңыз. Надан болып өлмеңіз». *Хазреті Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) дәуіріндегі оқу-ағарту орындары:* Оқу-үйрету ісінде ерекше орны бар үш құрылымға тоқталып өтсек. Үйлер. Расулулла (с.ғ.с.) пайғамбарлықтың алғашқы жыл-дарында Исламды үйінде дағуат етіп, оқу орны ретінде үйін қолданған, алғашқы кезде парыз болған екі рәкат намазды адамдарға үйінде үйреткен. Пайғамбарлық-тың төртінші жылынан бастап Алла елшісі (с.ғ.с.) күндіз Әркамның үйіне барып, ол жерде жиналған мұсылмандарға Исламды үйрететін. Мәдинаға мұғалім етіліп жіберілген Мұсғаб ибн Умайр осы үйде сабақ алған. Мұнымен қоса Хз. Әбу Бәкірдің, Сайд ибн Зәйдтің үйі де білім ордасы ретінде пайдаланылған. Мешіттер. Алла елшісі (с.ғ.с.) Мәдинаға көшкен соң, алдынан жаңа мәселелер шықты. Қатары көбейген мұсылмандардың құл-шылық етуі, білім алуы үшін бір орын керек еді. Осыны назарға алған ол (с.ғ.с.) Мәдинаға келген соң күнделікті намаз оқу және Исламды үйрету үшін жер сатып алып, мешіт салдырды. Бұл пайғамбар мешіті үш бөліктен тұратын: намаз оқитын үлкен зал, мектепке арналған Суффа және пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) отбасына арналған бірнеше кішкентай бөлмелер. Бұл мешітте тек қана намаз оқылмайтын, ол көптеген істе қолданылатын. Осынау кешен құлшылық ететін мешіт, халық сабақ алатын мектеп, меймандарды күтетін қонақ үй де еді. Жамағат ол жерде қалағанынша отырып сұхбат құратын. Басқа жерден келгендер, Мәдинада танысы жоқтар хаз-реті Омар (р.а.) заманына дейін мешітте түнейтін болған. Соғыс қарарлары соғысқа дайындық та осы жерде жаса-латын. Соғыста жараланғандар мешіт ауласында емделетін. Мешіт діни және саяси орталық еді. Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) ол жерде уағыз айтатын, қоғамдық өмірге керекті ережелерді үйрететін. Мешіттің бұл міндеті ұзақ уақыт жалғасты. Суффа: Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) Мәдинаға хижретінен соң іле-шала салынған Мәсжидул-Нәбәуидің солтүстік бөлімінде жерден біраз биік, үсті құрма ағашымен жабылған Суффа бөлімі бар болатын. Бұл Исламдағы алғашқы университет еді. Суффа-ның салынуымен ислами оқу-ағарту ісінде жаңа дәуір басталды. Бұл жерде пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) өзі сабақ берді. Күндіз мұғалімдер Суффа шәкірттеріне дін принциптерін үйрететін. Убада ибн әс-Самит (р.а.) бұл жерде жазу сабағынан берген, Убай ибн Кағб, Абдулла ибн Мәсғуд және Муаз ибн Жәбал (р.а.) Құран үйреткен. Осылайша жүйелі оқытудың және Батыста көптеген ғасырдан кейін ғана пайда болған қоғамдық оқу орнының негізі қаланды.(2)

Ал, қазіргі таңда Ислам Ынтымақтастық Ұйымы форумының «Жаһандық экономикалық даму – өзара ынтымақтастық пен әріптестік» деп аталуы да әлемдегі бүгінгі күннің өзекті мәселелерінен туған. Жаһандық үдерістер тек мұсылман елдерінде ғана емес, әлемде тұтас көптеген қиындықтарды алға тартып отыр. Соның салдарынан дүниенің қай шалғайында да экономикалық

қиындықтар да жетіп артылады. Одан мұсылман жұрты да шет қалып отырған жоқ. Осыған орай форумда Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың көтерген бірқатар бастамалары осы алқалы жиынға келген мұсылман лидерлерінің барлығының көңілінен шыққаны шындық. Оның ішінде Нұрсұлтан Әбішұлы Ислам әлемі елдерінің жетекші ғылыми-технологиялық үрдістерден қалып келе жатқанын ескеріп, Ислам Ғылымдарының Академиясының мүдделі елдері қатысуымен халықаралық инновация орталығын құруды ұсынды. Бұл ұсыныстың ғылымға да қатысы бар.

Сонымен ғылымның бастау алар бұлағы құран арқылы түскен хабарлар мен алғашқы ислам ғалымдарының еңбектерінің жемісі екенін көреміз. Ғылымның алғашқы баспалдығы Батыстан бұрын Шығыс мұсылман елдерінде қалыптаса бастағандығына тарих куә. Бірақ кейінгі ғасырларда ғылыми-техникалық даму үдерісінде мұсылман елдерінің батысқа қарағанда артта қалып отыр. Бұл жағдайға себеп болып отырған біршама факторларды атап өтуге болады. Біріншіден мұсылмандардың арасында қадария түсініктің басым болып кетуінде, яғни барлық құбылысты тағдырға ысырып салу. Екіншіден исламдық мәдениетке салғырттық таныту, үшіншіден жаңа заман дәуірінде мұсылман елдерінде саяси ахуалдың нашарлауы да осы мәселеге себеп бола алады. Ендігі жерде мұсылман елдері өткен қателіктерді түзетумен қатар, ғылыми өркендеу жолында еңбектенуі қажет. Мұсылман елдерінің қатарына еліміз Қазақстанның да жататыны белгілі. Себебі ата-дәстүріміз, діни дүниетанымымыз исламмен ұштасып жатыр. Сондықтан бұл мәселедегі таяқтың бір ұшы бізге де тиеді. Сол үшін Қазақстанның дамуына, ғылыми жетістіктерге жетуіне, мәңгілік Ел атануына еліміздің әрбір азаматының борышы болып қала бермек.

Әдебиеттер:

1. Құран Кәрім (қазақша мағына және түсінігі) аударған: Х. Алтай 1991ж
2. М. Исаұлы « Құран кімнің сөзі? » Алтын қалам баспасы . Алматы 2004ж
3. М. Бюкай « Библия Коран и наука » Киев «ансар фаундейшн» 2001ж
4. Харун Яхья «Коран указывает путь науке» Москва «ансар» 2002ж
5. Қ. Жолдыбайұлы «Ақиқат шуағы» Алтын қалам баспасы. Алматы 2004ж
6. Қ. Жолдыбайұлы «Күдікпен күрес» Көкжиек баспасы. Алматы 2006ж
7. Хейет «Мүслюман илим өнжулері» Ыстамбұл, 2005ж. 98 б.
8. "Немуне" тәпсірі 6-шы том, 2003ж 202 б
9. Адем Якуп «Куран мужизелері». Несил Матбажылык, 2003ж.